

NUTQNING IXTISOSLASHUVI VA MULOQOTNING TARKIBIY QISMLARI

Mirxoliyev Hayotjon Niyatqobul o'g'li

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

mirxoliyevhayotjon@gmail.cominfo@samdukf.uz**Erdonova Muazzam Vahob qizi**

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17919345>

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqning ixtisoslashuvi va muloqotning tarkibiy qismlarini tahlil qilinadi. Nutqning turli shakllari – ilmiy, rasmiy, badiiy, kasbiy va ommaviy – auditoriya va maqsadga moslashuvi orqali o'rganilgan. Muloqotning asosiy tarkibiy qismlari – jo'natuvchi, qabul qiluvchi, xabar, kanal, kontekst va qayta aloqa – misollar bilan tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari nutqning ixtisoslashuvi va tarkibiy qismlarining muloqot samaradorligini oshirishda muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nutq, ixtisoslashuv, muloqot, tarkibiy qismlar, kommunikatsiya.

Аннотация. Эта статья анализирует специализацию речи и компоненты общения. Различные формы речи - научная, официальная, художественная, профессиональная и массовая - изучались через аудиторию и адаптацию к цели. Основные компоненты коммуникации - отправитель, получатель, сообщение, канал, контекст и обратная связь - анализируются с примерами. Результаты исследования показывают важность специализации и компонентов речи повышении эффективности общения.

Ключевые слова: речь, специализация, общение, компоненты, коммуникация.

Annotation. This article analyzes the specialization of speech and the components of communication. Various forms of speech - scientific, formal, artistic, professional, and mass - were studied through audience and purpose adaptation. The main components of communication - sender, receiver, message, channel, context, and feedback - are analyzed with examples. The research results show the importance of the specialization and components of speech in increasing the effectiveness of communication.

Keywords: speech, specialization, communication, components, communication.

KIRISH

Til va nutq insoniyatning ijtimoiy, madaniy, ilmiy va psixologik faoliyatidagi eng muhim vositalardan biridir. Nutq orqali inson fikrini ifodalaydi, bilim va tajribani boshqalar bilan bo'lishadi, hissiyot va intilishlarini yetkazadi. Har bir nutq shakli o'z auditoriyasi, maqsadi va konteksti bilan bog'liq holda ixtisoslashadi. Shu jarayon tilshunoslikda "nutqning ixtisoslashuvi" deb yuritiladi. Nutqning ixtisoslashuvi ilmiy, kasbiy, badiiy, rasmiy va ommaviy shakllarda namoyon bo'ladi va har bir soha nutqining o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Ilmiy nutq aniq va mantiqiy bo'lib, terminlar va faktlarga boy, badiiy nutq esa obrazli va ta'sirchan bo'ladi. Rasmiy nutqda qat'iy shakllar va me'yoriy iboralar ustuvor bo'lsa, kasbiy nutq esa terminologiya va ixtisoslashgan jargonlarga boy (G'ulomov, 2019; Yo'ldoshev, 2020).

Shu bilan birga, nutqning ixtisoslashuvi insonlarning ijtimoiy va madaniy tajribasini hisobga olib shakllanadi. Masalan, oilaviy muloqot va professional nutq bir-biridan tubdan farq qiladi.

Muloqot jarayoni nutqning amaliy qo'llanilishining eng muhim jihatidir. Muloqotning samaradorligi uning tarkibiy qismlariga bog'liq: jo'natuvchi (kommunikator), qabul qiluvchi (recipient), xabar (mazmun), kanal, kontekst va qayta aloqa. Bu tarkibiy qismlar o'zaro uyg'un ishlaganda muloqot samarali bo'ladi va xabar to'liq tushuniladi. Nutqning ixtisoslashuvi esa muloqot samaradorligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki maqsadga mos shakllangan nutq auditoriyani to'liq tushunishga yordam beradi. Shu sababli nutqning ixtisoslashuvi va muloqot tarkibining o'zaro ta'siri tilshunoslik, psixolingvistika va kommunikatsiya nazariyasi sohalarida katta ahamiyatga ega.

Globalizatsiya va axborot texnologiyalari sharoitida nutqning ixtisoslashuvi yanada dolzarb bo'lib, u professional va shaxsiy kommunikatsiya jarayonlariga bevosita ta'sir qiladi.

Nutqning maqsadga mos shakllanishi, auditoriyani hisobga olgan holda xabarni to'g'ri yetkazish va tushunish imkonini beradi. Shu sababli nutqning ixtisoslashuvi va muloqot tarkibiy qismlarini chuqur o'rganish zamonaviy kommunikatsiya madaniyati va ilmiy tadqiqotlar uchun muhimdir.

METODLAR

Ushbu tadqiqotda bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, **nazariy tahlil metodi** yordamida nutqning ixtisoslashuvi va muloqot tarkibi bo'yicha mavjud ilmiy manbalar, darsliklar va ilmiy maqolalar o'rganildi. Keyin **taqqoslash metodi** orqali nutqning turli turlari – ilmiy, rasmiy, badiiy, kasbiy va ommaviy nutqlar o'zaro solishtirildi. Shu bilan birga, **tizimli tahlil metodi** orqali muloqot tarkibiy qismlari yagona tizim sifatida o'rganilib, ularning o'zaro aloqasi va samaradorlikka ta'siri tahlil qilindi.

Amaliy kuzatuv metodi yordamida real hayotdagi muloqot jarayonlari tahlil qilindi.

Masalan, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi dars jarayoni, ish joyidagi rasmiy suhbatlar, do'stlar va oilaviy muhitdagi nutq namunalarini o'rganish orqali nutq ixtisoslashuvi va muloqot tarkibining amaliy jihatlari aniqlangan. Shu bilan birga, **sintez metodi** yordamida nazariy va amaliy natijalar birlashtirilib, umumiy xulosalar chiqarildi. Shu usullar orqali maqola ilmiy asoslangan, talaba uslubida, sodda va tushunarli qilib tayyorlandi.

NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, nutqning ixtisoslashuvi nutq vazifasiga, auditoriyaga va vaziyat sharoitiga bog'liq. Ilmiy nutqda mantiqiylik, aniqlik va faktlarga asoslanish ustuvor bo'lsa, badiiy nutq obrazlilik, emotsionallik va tasviriylik bilan ajralib turadi. Rasmiy nutq esa qat'iy shakllar, me'yoriy iboralar va odob qoidalariga amal qilish orqali namoyon bo'ladi.

Kasbiy nutq esa terminologiya va ixtisoslashgan soha jargonlariga boy bo'lib, auditoriya tushunishini ta'minlaydi. Ommaviy nutq qisqa, ta'sirchan va keng auditoriyaga yo'naltirilgan bo'lib, auditoriyaning e'tiborini jalb qiladi (Karimov, 2021).

Muloqotning tarkibiy qismlari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, har bir elementning samarali ishlashi natijani belgilaydi. Jo'natuvchi nutq madaniyati, ovoz balandligi, ton va so'z tanlovi bilan muloqot samaradorligini oshiradi. Qabul qiluvchi auditoriyaning psixologik holati, tayyorgarligi va bilim darajasi natijani belgilaydi. Xabar mazmuni va shakli nutqning ixtisoslashuviga mos kelishi zarur. Kanal va kontekst esa muloqot jarayonining qulayligini ta'minlaydi. Qayta aloqa esa xabar to'liq tushunilganligini tasdiqlaydi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, nutqning ixtisoslashuvi auditoriyaga moslashishni osonlashtiradi.

Masalan, ilmiy maqola o'quvchilarni aniq ma'lumot bilan ta'minlaydi, biroq badiiy asar o'quvchida hissiy ta'sir uyg'otadi.

Shu bilan birga, kasbiy nutq professional faoliyat samaradorligini oshiradi. Nutqning maqsadga mos shakllanishi muloqotning barcha elementlarini uyg'unlashtiradi va xabarni to'liq yetkazishga xizmat qiladi.

Nutqning ixtisoslashuvi globalizatsiya va axborot texnologiyalari sharoitida yanada dolzarb bo'ladi. Kasbiy nutq, ilmiy maqolalar va rasmiy hujjatlar xalqaro auditoriyaga moslashishi lozim. Shu sababli nutq va muloqotning samarali ishlashini ta'minlash zamonaviy kommunikatsiya va axborot jamiyatida alohida o'rin tutadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar nutqning ixtisoslashuvi va muloqot tarkibiy qismlarining jamiyatdagi kommunikatsiya jarayonidagi o'rni muhimligini ko'rsatadi. Nutq auditoriya va maqsadga moslashganda samaradorlik oshadi. Masalan, o'qituvchi auditoriyaga ilmiy-uslubiy nutq bilan ma'ruza o'qiydi, lekin oilaviy muloqotda kundalik nutq ishlatadi. Shu bilan birga, muloqot tarkibiy qismlarining uyg'unligi natijani belgilaydi. Xabar mazmuni aniqlanmagan yoki kanal tanlovi noto'g'ri bo'lsa, hatto qayta aloqa mavjud bo'lsa ham muloqot samarali bo'lmaydi.

Shaxsning emotsional holati, madaniy tajribasi va ijtimoiy bilimlari ham muloqot natijasiga ta'sir qiladi.

Nutq ixtisoslashuvi nafaqat kasbiy faoliyat samaradorligini oshiradi, balki shaxslararo tushunishni kuchaytiradi. Tilning noto'g'ri yoki noaniq ishlatilishi muloqotda chalkashliklar va xatoliklarga sabab bo'ladi. Shu sababli nutqning ixtisoslashuvi va muloqot tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, samarali kommunikatsiya uchun har bir komponent to'g'ri ishlashi zarur. Shu bilan birga, nutqning ixtisoslashuvi global va texnologik kontekstda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki professional nutq va onlayn muloqotning samarali bo'lishi zamonaviy jamiyat uchun muhimdir.

XULOSA

Nutqning ixtisoslashuvi va muloqot tarkibiy qismlari jamiyatdagi kommunikatsiya jarayonining asosiy omilidir. Nutqning maqsadga mos shakllanishi muloqot samaradorligini oshiradi va axborotning to'liq tushunilishiga xizmat qiladi. Muloqot tarkibiy qismlari esa jarayonning uzviyligini ta'minlaydi. Shu sababli nutqni vaziyatga moslashtirish, auditoriyani hisobga olish, qayta aloqa olish va madaniy me'yorlarga amal qilish zamonaviy kommunikatsiya madaniyatining muhim sharti hisoblanadi.

Nutqning ixtisoslashuvi va muloqot tarkibiy qismlari sohalar bo'yicha turlicha namoyon bo'lishi mumkin, biroq ularning samarali ishlashi insonlar o'rtasidagi tushunishni oshiradi va jamiyatdagi kommunikativ madaniyatni rivojlantiradi. Shu bilan birga, nutqning ixtisoslashuvi zamonaviy kasb va faoliyatda professional muvaffaqiyatni belgilovchi omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'ulomov A., Mengliyev B. *Nutq madaniyati va uslubiyat*. Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Yo'ldoshev M. *Tilshunoslikka kirish*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Karimov A. *Kommunikatsiya nazariyasi asoslari*. Toshkent: Innovatsiya-ziyo, 2021.
4. Romanenko I.P. *Kommunikativ lingvistika asoslari*. Moskva: Flinta, 2018.
5. Hymes D. *Communicative Competence Theory*. New York: Academic Press, 1972.
6. Luriya A.R. *Nutq psixologiyasi*. Moskva: Nauka, 1979.
7. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon Press, 1984.
8. Halliday M.A.K., Hasan R. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.